

düsbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

02/07/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Dr. Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
aysemsezer@gmail.com

KEMALİST KADINLARDAN KEMALİST FEMİNİSTLERE, ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDEN 90'LI YILLARA: KEMALİST KADIN HAREKETİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Öz

Kemalist modernleşmenin temel dinamiklerinden biri kadın özgürleşmesidir. 1980'den sonra Türkiye'de feminizmin gelişmesiyle, Türk modernleşmesinin "kadın" karakteri sorgulanmaya başlanmıştır. Kadınlara haklarının bir lütuf olarak bahşedilmesi ya da kadınların mücadele ederek bu hakları kazanması tartışmanın ana eksenidir. Özellikle, "Türk Kadınlar Birliği" etrafında örgütlenen kadınların mücadelesi araştırma konusu edilmiş, aydınlanmacı modernleşmenin kadın özgürleşmesine çizdiği sınırlar sorgulanmıştır. Bu döneme kadar, Atatürk'e minnet dolu bir çizgide ilerleyen Kemalist kadınlar, 1980'den sonra Kemalist feministlere dönüşmüşler; Cumhuriyeti ve laik düzeni korumakla kendilerini vazifelendirmişlerdir. Bu çalışma, erken Cumhuriyet döneminden 2000'lerin başına uzanan süreçte Kemalist kadın hareketinin karakterini incelemektedir. Çalışmada, Kemalist kadınların tutum ve davranışlarında yer alan süreklilik ve benzerliklerin altı çizilmekte, Kemalizm'in kadın hareketi ile nasıl ilişkilendiği ele alınmaktadır. Bu kapsamda çalışma, erken Cumhuriyet dönemi, kadın hareketinin suskunluk dönemi olan 1935-1980 dönemi ve farklılık feminizmlerinin açığa çıktığı 1990'lı yılları temel alarak Kemalist kadınların toplumsal hareketini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Modernleşme, Devlet Feminizmi, Kemalist Kadın Hareketi, Kemalist Feminizm.

FROM KEMALIST WOMEN TO KEMALIST FEMINISTS, FROM THE EARLY REPUBLICAN PERIOD TO 90'S: AN ASSESSMENT ON THE KEMALIST WOMEN'S MOVEMENT

Abstract

One of the main dynamics of Kemalist modernization is women's emancipation. After 1980, Turkish modernization's "female" character is being questioned. The main focus of discussion is on whether women are granted their rights as a blessing or that women gain these rights by struggle. Kemalist women turned into Kemalist feminists after 1980; they have served themselves by protecting the republic and the secular order. This study examines the character of the Kemalist women's movement from the early Republican period to the early 2000s. In the study, continuity and similarities in the attitudes and behaviors of Kemalist women are highlighted. In this context, the study examines the social movement of Kemalist women based on the early Republican period, the period of silence of the women's movement, the 1935-1980 period, and the 1990s when the feminisms of difference emerged.

Keywords: Kemalism, Modernization, State Feminism, Kemalist Women's Movement, Kemalist Feminism

Giriş

Anadolu coğrafyasında kadın hareketinin köklerine inmek için, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Tanzimat evresine kadar gitmek gerekir. Osmanlı'nın gerek devlet idaresinde gerek toplumsal düzende modernleşme maksadıyla köklü değişikliklere gittiği bu dönemde, kadının toplumsal konumu da ilk defa sorgulanmaya başlanmıştır (Karpaz, 2017: 49). Meşrutiyet döneminde, kadınlar çıkardıkları dergiler ve kurdukları derneklerle kadın haklarını tartışmaya açmışlar, Osmanlı dönemi kadın hareketini güçlendirmişlerdir. Takip eden dönemde Osmanlı dağılma sürecine girmiş, Birinci Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı'nda kadınlar politize olmuşlardır. Bu süreçte, cephe gerisinde ve cephede aktif roller üstlenen kadınlar, kendi toplumsal konumlarıyla ilgili bilinçlenmişlerdir (Sancar, 2011: 68).

Ulus devletleşme sürecinde, teokratik Osmanlı'dan tamamen koparak yeni bir devlet kuran modernleşmeci kadrolar kadınların toplumsal durumlarını da yeniden ele alırlar. Bu dönemde kadınlar, kamusal ve toplumsal olarak görünür olabilmişler, laik toplum düzenindeki yerlerini "belirli sınırlar dâhilinde" almışlardır. Deniz Kandiyoti'nin ifadesiyle (2013: 75), erken cumhuriyet döneminde "kurtulmuş ancak özgürleşememiş" olan kadınlar, yeni rejimin izin verdiği sınırlar dâhilinde özgürleşebilmişlerdir. Şeriata bağlı toplum düzeni yerini laik/seküler toplum düzenine bırakmış; kadınların özgürlüğünün sınırları devlet eliyle çizilmiştir. Fatmagül Berktaş (2007: 275) bu durumu, eski ataerki düzenin yeni koşullara göre yeniden üretilmesi olarak açıklar. Şüphesiz, erken Cumhuriyet döneminin en önemli gelişmeleri yeni Medeni Kanun'un kabulü, kadınlara seçme ve seçilme haklarının tanınmasıdır.

1935 yılında, kadınların özellikle siyasi haklarını kazanması amacıyla mücadele eden Türk Kadınlar Birliği (TKB)'nin kapatılmasından sonra kadın hareketi, 1980 Darbesi'ne kadar uzun bir suskunluk dönemine girmiştir. 1980 sonrası dönem ise, Türkiye'de feminizmin geliştiği bir evredir¹. Bu dönemde, Kemalist kadın hakları söylemi ilk defa olarak eleştirilmiş, özellikle kadınlara tanınan hakların kadın mücadelesi sonunda mı edinildiği yoksa rejimin kadınlara armağanı mı olduğu sorusu tartışmaya açılmıştır (Sancar, 2012: 20). 1990'lı yıllardan itibaren Kemalist kadınlar da, kendilerini "Kemalist feminist" olarak ifade etmeye başlamışlar, farklı feminizmler içinde kendi konumlarını elde etme arayışına girmişlerdir. Bu arayışta en belirleyici evre, 1990'lı yıllarda başörtülü kadınlarla karşı karşıya gelmeleri ve bu karşılaşmayı daha net bir ayrışmaya dönüştüren 28 Şubat süreci olmuştur (Bora, 2016: 785). Özellikle kamusal alanda başörtüsüne karşı olmalarıyla kendilerini ortaya koyan Kemalist feministler, laik ve seküler toplum düzenini savunmuşlardır. Bu çalışma, bu temel tarihsel izlekleri takip ederek Kemalizm ideolojisinin "kadın" hareketi üzerindeki etkisini sorunsallaştırmaktadır.

1. Cumhuriyet İlan Edilmeden Önce Kadınlar

Anadolu coğrafyasında kökleri Tanzimat'a kadar uzanan ve tabandan gelen bir kadın hareketi filizlenmiştir. Bu hareket ile erken Cumhuriyet dönemi kadın hareketi arasında bir devamlılık söz konusudur (İlkkaracan, 2003: 158). Osmanlı döneminde kadın hakları Tanzimat döneminde ele alınmaya başlanmış, Meşrutiyet döneminde farklı temalar etrafında işlenmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, kadınlar kendileri namına söz almaya başlamış; toplumsal ve kamusal sorunlarını dernekler kurarak ve gazeteler çıkararak ifade etmişlerdir. Kadınların siyasi meselelere ilgisi sırasıyla Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminde

¹ Birçok feminist araştırmacı, Türkiye'de feminizmin 1980'den sonra ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu çalışma, erken Cumhuriyet döneminden başlayıp 90'lı yıllarda noktalandığından, çalışmada daha kapsayıcı bir kavram olan "kadın hareketi" tercih edilmektedir. Feminizm ise, 1980 döneminden sonra kadınların kendilerini tanımladığı "Kemalist feminist" söylemi üzerinden ifade edilmektedir.

artmıştır. Serpil Sancar (2011: 68), 1860'ta başlayıp 1930'a uzanan süreçteki kadın hareketini, "geç modernleşme ve uluslaşma dönemi feminizmi" olarak adlandırır. Yaprak Zihnioglu ise, 1868-1908 arasındaki dönemi, "erken dönem Osmanlı kadın hareketi"; 1908-1922 arasındaki dönemi ise, "II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı feminizmi" olarak ifade etmiştir (Çağatay, 2008: 9).

Osmanlı'da kadın hakları ilk defa Tanzimat döneminin erkek aydınları tarafından kaleme alınan çeşitli yazılarda dile getirilir. 1868 yılında, "Terakki" gazetesinde Tanzimat dönemi aydınları, kadın haklarını konu olan yazılar yazmaya başlarlar (Çağatay, 2008: 9). Kadın haklarına yönelik olumlu bir bakış açısı olan bu isimlerin başında Şinasi, Ahmed Mithad, Namık Kemal, Abdülhak Hamid, Ahmed Ağaoğlu ve Şemseddin Sami gelir (Kartal, 2005: 51; Kaymaz, 2010: 337). Bu yazılarda, kadınların özel alandan kamusal alana çıkması, meslek edinmeleri ve aile içindeki rolleri farklı görüşler etrafında sorunsallaştırılmaktadır.

Reformcu aydınların karşısında kadınları geleneksel rolleri içerisinde konumlandıran İslami-muhafazakâr aydınlar yer alır. Örneğin, Selahaddin Asım "Türk Kadınlığının Tereddidi Yahut Karışmak" eserinde olumsuz bir anlam muhteva eden "karışmak" tabirini kullanmış; kadınları münevver anneler olarak görme isteğini dile getirmiştir (Durakbaşa, 2007: 90; İlkaracan, 2003: 160). Bu bakış açısı, ileride reformist Kemalist kadrolarda da görülecek bir yaklaşımdır. Öte yandan, bu dönemde kadınların konumlarını iyileştirecek birtakım gelişmeler yaşanmıştır. 1847 tarihinde, kölelik ve cariyelik kaldırılmıştır. Bu dönemde, kadınların meslek edinmeleri açısından önem arz eden Ebelik Okulu (1842), Kız Rüştüeyleri (1858), Kız Sanat Okulu (1869) ve Kız Öğretmen Okulu (1870) açılmıştır (Kaymaz, 2010: 337; Gelgeç Bakacak, 2009: 629). 1897 yılında, kadınlar ücretli işçi statüsünde istihdam edilmeye başlanmıştır (Yüceer, 2008: 133).

1908 yılından itibaren kadınların kendileri ifade etmek için derneklerde örgütlendikleri ve dergiler çıkardıkları görülmektedir. Fatma Aliye, Şair Nigar, Makbule Leman, Halide Edib Adıvar, Ulviye Mevlan, Şükufe Nihal, Emine Semiye, Nezihe Muhiddin kadın hareketinin önemli isimlerindedir (Birkalan Gedik, 2011: 113). "Mukadderat", "Şükufezar", "Hanımlara Mahsus Gazete" gibi dergiler bu dönemde yayımlanmaya başlanır. "Teali-i Nisvan", "Şefkat-i Nisvan", "Asri Kadınlar Cemiyeti", "Osmanlı Müdafaa-i Hukuku Nisvan Cemiyeti" gibi önemli örgütler kurulur (Sağ, 2001: 17; Kolay, 2015: 7; Toprak, 1988: 30). Bu dönemde aktif olan kadınların profiline bakıldığında orta ve üst sınıflardan gelen, eğitilmiş, kentli ve elit kadınlar oldukları görülmekte; çoğunun Osmanlı aristokrasisinden geldiği bilinmektedir. Örneğin Emine Semiye Hanım, Tanzimat döneminin en kudretli paşalarından olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Paşanın diğer kızı ise, ilk kadın romancılarımızdan Fatma Aliye'dir (Karaca, 2011: 120).

Meşrutiyet döneminde kadın hakları dönemin fikir akımları ile tartışılmaktadır. Batıcılık, Türkçülük, İslamcılık gibi akımlar kadın haklarını farklı bağlamlarda ele almışlardır (Yapar Gönenç, 2006: 75). İslam ve Batı kültürünün kadınların toplumsal ve kamusal rollerine ilişkin farklı bakış açıları bu fikir akımları etrafında tartışılmıştır. Dönemin en kuvvetli kadın hakları savunucularından biri Celal Nuri'dir (Hamzaoğlu, 2017: 82; Kaymaz, 2010: 340). Celal Nuri, 1915 senesinde "Kadınlarımız" adlı eserinde kadınların içtimai durumlarını ele almıştır. Nuri'nin şu ifadeleri, kadınlara biçilen rollerle ilgili doğrudan fikir vermektedir:

Ameliyata yalnız ordudan, donanmadan başlamamalıyız. Her şeyden evvel kadınlarımızı ıslah etmeliyiz ki onlar da çocukları, çocuklar da büyüdüklerinde devleti ve milleti ıslah etsinler. Bir bina yapılacağı zaman çatıdan başlanmaz. Evvela temel kazılır. Kadın, insanlık binasının esas temelidir (Akt. Yacan: 2018: 56).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan "Türk Ocağı", dönemin önemli fikir tartışmalarının yapıldığı bir yerdir. Halide Edip Adıvar sık sık burada konuşmalar yapmaktadır (Bulut, 2002: 32). Dönemin tartışmaları da, -Aile yaşamına ve genel kültürümüze ait değerlerimizi kaybetmeden nasıl Batılılaşabiliriz?- sorusu üzerinden temellenmiş, kadınların rolü bu bağlamda önem kazanmıştır. Cumhuriyet dönemi kadın imgesinin kökleri bu dönemde şekillenmeye başlar.

Makbul kadınlık vatanına hizmet eden, ulusunu koruyan, iyi evlatlar yetiştiren fedakâr anneler biçiminde resmedilmektedir (Şimşir, 2007: 33).

İttihat ve Terakki iktidarı döneminde, feminist söylemlerin milliyetçi söylemlere eklendiği² görülmektedir. Öncelikle, 1913 Balkan Savaşları, daha sonra 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ve ardından milli mücadele dönemi Kurtuluş Savaşı, kadınların savaşta önemli vazifeler üstlenmesine ve mücadele içerisinde radikalleşmelerine neden olmuştur (Bora, 2016: 746). Balkan Harbi sırasında Birinci Ordu bünyesinde bir “Kadın Amele Taburu” kurulur. Böylelikle, kadınlar gerek cephe gerisinde gerek cephede erkeklerin mücadele arkadaşları olarak toplumsal yaşama katılmaya başlarlar (Kaymaz, 2010: 340; Yüceer, 2008: 135). İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu dönemde Kadınlar Şubesi’ni kurar (Kartal, 2005: 56). Kadınlar, cemiyet içinde oldukça faaldir; hatta dönemin etkili isimlerinden Emine Semiye Hanım’ın Selanik-İstanbul arasında ajanlık yaptığı bile söylenmektedir (Karaca, 2011: 120). 1917 yılında “Hukuk-ı Aile (Aile Hukuku) Karamnamesi” çıkarılmıştır. Bu düzenleme, kadınlara önemli haklar getirmekte; bir yönüyle 1926 Medeni Kanunu’nu incelemektedir. Yalnızca iki yıl yürürlükte kalan kanun, çok eşli evlilikleri kadının rızasına bağlanmıştır (Kartal, 2005: 58).

Milli mücadele dönemine gelindiğinde, çok-etnili bir imparatorluk yapısından laik bir ulus-devlete geçildiği süreçte, Batılılaşma-modernleşme paradigması ekseninde kadın haklarının ele alındığı görülmektedir. Kandiyoti (2013: 74), 1918-1922 arası dönemin çok önemli bir döneme işaret ettiğini belirtir. Buna göre, genç Türkiye Cumhuriyeti diğer İslam ve Ortadoğu ülkelerine göre kadın hakları meselesini çok erken bir tarihte kapsamlı ve derinlikli bir şekilde ele almıştır. Ulusu geniş bir aile olarak ele alan reformist kadrolar, kadınları “ulusun anneleri” ve “cevakâr özneler” olarak konumlanmışlardır. Kadınların da yeni bir ulus kurma sürecinde erkeklerle birlikte vazifelendirilmeleri, kadın hakları taleplerini modernleşme eksenli ulusal hedeflere eklemiştir (Sancar, 2012: 25). Kadınlar, hem modern ailenin temeli hem de ulusun annesi olarak görülmüştür (Durakbaşı, 2007: 125; Berktaş, 2013: 5).

Anadolu’daki bağımsızlık mücadelesine bakılacak olursa, kadınların gerek mitingler düzenleyerek gerek örgütler kurarak siyasal mücadelede aktif roller üstlendiklerini görürüz. Örneğin, 1919 senesinde kurulan “Anadolu Kadınlar Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”nde örgütlenen kadınların cephe için erzak hazırlamak, üniforma ve giyim malzemesi üretmek gibi cephe gerisi faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir (Kaymaz, 2010: 341). Kadınların bir diğer önemli faaliyeti, mücadelenin halka anlatılmasında önemli bir rol oynayan mitingleri örgütlemektir. 1919 senesinde Üsküdar, Fatih, Kadıköy ve Sultanahmet Meydanı’nda birçok miting düzenlenmiştir. Halide Edip Adıvar, Sultanahmet Mitingi’ndeki konuşması ile milli mücadelenin sembol kadınlarından biri olmuştur (Çetinsaya, 2007: 89). O yıllarda, İstanbul’da Darülfünun kadın öğrenciler de kabul etmeye başlamıştır. Dolayısıyla mitingle katılan kadınlar genellikle bu öğrencilerden ve öğretmenlerden oluşmaktadır (Kaymaz, 2010: 342). Cephe gerisi mücadelelerin yanı sıra kadınlar cephede de aktif görevler almışlardır. Nene Hatun, Fatma Onbaşı, Kara Fatma,

² Milliyetçilik ve feminizm ilişkisi Batı literatüründe sıklıkla işlenmiş bir tezdur. Ulusu kardeşlik ve yoldaşlık temelini esas olduğu hayal edilmiş bir cemaat olarak düşündüğümüzde, bu cemaatin içerisinde kadın ve erkeklerin ortaklaşa mücadele etmesi arzu edilen bir hedef olarak ortaya konur. Örneğin, Nira Yuval-Davis toplumsal cinsiyet ve milli kimlik ilişkisini irdelediği eserinde kadınların bağımsızlık savaşı ve ulus devlet kurma sürecindeki rollerini detaylı olarak ele almıştır. Milliyetçilik ve feminizm ilişkisi üzerine ayrıca bkz: Anderson, Benedict (2007), Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul; Smith, Anthony (2009), Milli Kimlik, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul ve Yuval-Davis, Nira (2003), Cinsiyet ve Millet, (Çev. Aysin Bektaş), İletişim Yayınları, İstanbul.

Tayyar Rahime, Gördesli Makbule, Asker Saime, Kılavuz Hatice ve Halide Onbaşı olarak anılan Halide Edip Adıvar, mücadelenin önemli kadın aktörleri olarak öne çıkar (Hamzaoglu, 2017: 82).

Özetle, İslam'a bağlı şeriat düzeninden tamamen kopuşu simgeleyen ulus devlet modeli, kadın imgesini oluştururken İslam öncesi Türk devletlerindeki geleneklerden beslenmiştir. Ziya Gökalp (1988), "Türkçülüğün Esasları" eserinde İslam öncesi devletlerde kadınların toplumsal konumlarının daha iyi olduğu tezini işlemiştir. Gökalp, eski Türklere ilişkin hayat anlatılarında kadınların erkeklerle toplumsal bakımdan eşit olduklarını ifade eder. Buna göre, "eski Türkler hem demokrat hem de feministler" (Gökalp, 1988: 144). Bu anlayış, yeni rejimin kadın haklarına yönelik tasavvurunda belirgin bir şekilde yer edinmiştir. Bu dönemde, kadınların eş ve annelik sorumlulukları ön plana çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra, milliyetçilik ve kadın hareketinin ortak temelinden neşet eden; memleketinin selameti için vazife üstlenen kadın imgesi yerleşmiştir. Bir sonraki başlıkta, milli mücadele sonunda kurulan yeni Cumhuriyet'in kadın politikası değerlendirilmektedir.

2. 1923-1935 Arası Erken Cumhuriyet Dönemi: Devlet Feminizmi

Türkiye'de uzun yıllar boyunca, Cumhuriyet rejiminin "kadınlar için kadınlara rağmen" anlayışı ile kadın haklarını ele aldığı görülmektedir. Birçok araştırmacının "devlet feminizmi" olarak adlandırdığı bu dönemde, kadın hakları doğrultusunda yapılan reformlar yeni bir kamusal çerçeve oluşturmuştur (Tekeli, 1990: 18; Budak, 2018: 44). Bu dönem öne çıkan kadın hareketi, elit kadınların tıpkı Osmanlı kadın hareketindeki gibi daha yoğunlukla yer aldığı bir karakterde yapılanmıştır (Birkalan Gedik, 2011: 113).

Türk modernleşmesinin Batıyı temel alan ilerlemeci ve aydınlanmacı karakteri, Cumhuriyetin modern/çağdaş sembolü olarak kadınlar üzerinde yükselir (Yaralı Akkaya, 2019: 2436). Homojen bir ulus devlet yaratma ülküsü ve model olarak görülen Batı medeniyetinin izinden gitme arzusu ile ilerleyen genç kadrolar, bir millet olabilmek amacıyla kadın haklarını de eş yurttaşlık temelinde ele almak zorundadır (Yacan, 2018: 59). Ayşe Saktanber'e göre (2009: 324), Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde, kadınların erkeklerle eşit yurttaşlık statüsü kazanması devrimci bir kopuşa işaret etmektedir. Ancak, yeni kurulan modernleşmeci Kemalist rejim, kadınlardan özgürlükçü feminist bir mücadele yerine minnet duygusunu temel alan bir işbirlikçilik talep etmiştir (Saktanber, 2009: 325).

Kadınların kamusal alana dahlinin sınırlarını çizen yeni rejim, özel alana dair sorumlulukların da sürdürülmesini beklemiştir. Kadınların annelik ve eğitimlik rolleri, Atatürk'ün şu sözlerinde vurgulanmaktadır: "Kadınlarımız, hatta erkeklerden çok daha münevver, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmağa mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar" (Akt. Caporal, 2000a: 12). Kadınlardan hem çekirdek ailenin hem ulusun annesi olması beklenmekle birlikte, kamusal rollerini de ihmal etmemeleri istenmiştir. Atatürk'ün şu ifadeleri, kadınların yeni rejimin kamusal yüzleri olma sorumluluklarını ortaya koyar: "Kadınlar kendilerini yalnızca işlerine vermemelidir. Ev işleri, onların en küçük ve en az önemli ödevlerini oluşturabilir" (Akt. Caporal, 2000b: 13). Yeşim Arat (1998: 94), Cumhuriyet modernleşmesinin kadınlar için özel ve kamusal alana ilişkin roller çizdiğini belirterek bu rollerin belli sınırlar dâhilinde icra edilmesi gereğinin altını çizer. Buna göre, bu sınırlar kadın cinselliğinin bastırılması, kadının eğitilerek meslek sahibi edilmesi ve bireysellik karşısında toplumu önceleme olarak karşımıza çıkar. Buradan hareketle, bu başlıkta Cumhuriyet reformları, yeni rejimin kadın imgesi ve özgürleşmeci bir hareket olarak Türk Kadınlar Birliği deneyimi ele alınacaktır.

2.1. Cumhuriyetin Kadın Hakları Sorunsalı: Cumhuriyet Kadını İmgesi ve Reformlar Silsilesi

Yeni rejimde, kadınların kamusal ve toplumsal yaşama dâhil olmaları Batı medeniyetinin gereği olarak görülmektedir. Cumhuriyet idaresi ile kadınların eş yurttaşlık statüsüne kavuşması

kadınların kul olarak görüldüğü bir sistemden çıkılarak laik bir düzenin oluştuğunu göstermektedir (Gelgeç Bakacak, 2009: 633; Kongar, 2006: 113). Levent Köker (2013: 176), bu süreci dini değer yönelimli toplumdan seküler-aydınlanmacı değerler sistemi toplumuna bir geçiş olarak değerlendirmektedir. Bir devletin yıkılıp yerine yenisinin kurulması bir devrim sürecinde gelişen bir olay olarak algılanırsa, bu devrimin dayandığı toplumsal sınıf/sınıflar var olmalıdır. Ömer Çaha, Cumhuriyet devrimlerinin halka mal olmasını sağlayanların kadınlar olduğunu ifade ederek; rejimin dayandığı toplumsal grubun kadınlar olduğunu belirtmektedir (Çaha, 1996: 125; Kaypak, 2014: 46). Serpil Sancar (2012: 10) ise, erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformların ve dolayısıyla modernleşme anlatısının bir kadın devrimi yarattığı iddiasının geniş kabul gördüğünü belirtir. Dolayısıyla, 1980'lere kadar, kadın haklarının Atatürk tarafından yapılan bir bağış/lütuf gibi algılanması da Kemalist anlatılarda sık karşılaşılan bir durumdur (Bora, 2016: 154; Kızılkın, 2009a: 10; 2009b: 22).

Berktaş (2007: 280), yeni ulus devletin Osmanlı'dan koparak İslam'a dayanan ataerkilliği rafa kaldırdığını ancak bunun yerine batılı ataerkil ideolojiyi ürettiğini belirtir. Buna göre, bu yeni anlayış kadın hakları söyleminden simgesel olarak yararlanır, ancak kadınlara yönelik araçsal bir bakışa sahiptir. Yani, kadınlar eski düzendeki geleneksel rollerini modern roller altında yine sürdürmektedirler. Kadın, simgesel bir anlam taşıyor ve belli haklarla donanıyor olsa da, yeni rejimin egemen gücü erkeklerdir; bu anlamda kadın bir ötekidir (Mutluer, 2012).

Kemalist modernleşmenin kadın hakları sorunsalı iki temel soru etrafında şekillenir. Birincisi, yeni rejimin reform siyasetinin kadınları özgür kılmadığı sorusudur. İkinci soru ise, Kemalist ulusçu projenin kadınları araçsal olarak kullandığı ya da nesneleştirdiği üzerine formüle edilir. Bu iki argüman literatürde sıklıkla tartışılmaktadır (Bulut, 2002: 35). Şirin Tekeli'ye göre, kadın haklarının üç temel anlamı vardı. Her şeyden önce kadınlar, yeni devletin çağdaş dünyada ileri bir konum edinmesini sağlıyordu ve ilerleme için önemliydi. İkincisi, savaşta önemli fedakârlıklar gösteren kadınlara rejimin ödemesi gereken bir minnet borcu vardı; bu da kadınlara bazı hakların verilmesiyle ödenebilirdi. Son olarak, kadınlara haklarının verilmesi teokratik Osmanlı'ya geri dönüşü imkânsız kılacak bir kopuşu simgelemektedir (Tekeli, 1990: 20; Gökçe, 2011: 48). Tekeli, aynı zamanda bu hakların, Atatürk'ün kurduğu rejimi dönemin tek partiye dayanan otoriter-faşist rejimlerinden ayırmak için yaptığı bir hamle olarak yorumlar (Tekeli, 1990: 20; Kartal, 2005: 53). Kandiyoti (2013: 71), kadın haklarının Batılılaşma hedeflerini gerçekleştirmek isteyen Kemalist elit sınıf tarafından sağlandığının altını çizerek, kadınların kurtulduğunu ancak özgürleşemediğini belirtir. Bu yaklaşımın karşısında ise, Necla Arat, Nermin Abadan-Unat gibi Kemalist kadın akademisyenlerin yaklaşımları yer alır. Buna göre, Cumhuriyet kadınlara serbestçe hareket edebilecekleri büyük bir alan yaratarak kadınları özgürleştirmiştir. Arat (1996: 400), seküler ulus devlet modelinin kadınları toplumsal ve kamusal yaşama eşit yurttaşlar olarak katabilen önemli bir aşama olduğunu belirtir. Türkiye'nin ilk kadın siyaset bilimcilerinden Nermin Abadan-Unat ise, Cumhuriyetin sağladığı olanaklardan istifade ederek kariyer edinen bir akademisyen olarak rejimin kadın haklarına verdiği önemin altını çizer.

Yeni rejim, yeni bir kadın tipini idealize ederek yüceltir. Nilüfer Göle (2011: 30), Kemalizm'in kadınları "Batılılaşmanın öncüleri, laikliğin taşıyıcıları ve medeniyet tercihindeki dramatik değişimin şahitliğini yapan aktörler" olarak sembolize ettiğini belirtir. Burada, ideal Cumhuriyet kadını profilinin nasıl şekillendiği sorusunu sormak gerekir. Bu kadın, öncelikle Batılı değerlere sahip ancak Batılı olmayan bir kadındır. Batı olarak görülen medeniyetlerdeki kadınların düşük ahlaki karakter taşıdığını düşünen reformist aydınlar, bu kadınları "alafranga kadın", "tango kadın" tamlamalarıyla ifadelendirir. Dönemin romanlarında da bu Avrupalı kadın kimliği sıklıkla farklı karakterler üzerinden yerilmiştir. Cumhuriyet kadını ise, çağdaş değerlere sahip, Batı medeniyetinin değerlerine inanan; ancak milliyetçi ve iffetli bir kadın olmalıdır. Ulusun annesi ve öğretmeni olan bu kadınlar, gerek ailesi gerek milleti gerek içinde yaşadığı toplum için kendini

feda edebilecek karakterde resmedilir. Halide Edib Adıvar'ın romanlarında sıklıkla bu tarz kadın karakterlere yer verilir. Cumhuriyet kadını, “kendini kurban eden kadın yoldaş, aynı zamanda cinsiyetsiz bir silah arkadaşı bacıydı” (Kandiyoti, 2013: 160). Burada Batılı kadının iffetsiz, Cumhuriyet kadınının ise cinselliğinden arınmış iffetli bir insan olarak sembolize edildiği görülmektedir.

Belli birtakım özelliklerle donanmış Cumhuriyet kadınları, aslında kendileri için ve kendileri adına bir irade olmaktan çok Cumhuriyet rejiminin “gösterenleri” olarak sembolik bir öneme sahiptirler (Sancar, 2004: 10). Çoğunlukla Anadolu kadını imgesinde var olan vatanı için kendini feda eden kadınlar olmakla birlikte, Cumhuriyet kadını esasen Anadolu kadınının ötesi konumundadır. Çünkü Cumhuriyet kadınları, Batı medeniyetinin değerleri ile donanmış, eğitilmiş, elit, çağdaş ve kentli kadınlardır. Bu itibarla da, geleneksel kadınları eğitmek hatta kurtarmakla vazifelendirilmişlerdir. Cumhuriyet kadınının bir diğer ötekisi ise, Batılı kadındır. Dişiliğin bastırılması kadınların kamusal alandaki görünümüne de yansımaktadır. Genellikle kadınların makyajsız yüzlerle dolaştıkları, kısa ya da toplu saç kullandıkları, neredeyse resmi bir üniforma haline gelmiş tayyörler giydikleri görülür (Gelgeç Bakacak, 2009: 633). Atatürk'ün kendi ifadelerinden Türk kadınının nasıl olması gerektiği anlaşılmaktadır: “Türk kadını dünyanın en aydın, en faziletli ve en ağır kadını olmalıdır. Ağır sıklette değil, ahlakta ve fazilette ağır, vakarlı bir kadın olmalıdır” (Akt. Yacan, 2018: 56).

Cumhuriyet kadını mükemmel eş, müşfik bir anne ve vatanına hizmet etmek için kamusal vazifeler üstlenmekten çekinmeyen çalışkan bir kadın olarak resmedilmektedir. Şekilsel olarak da bu kadınların peçelerini çıkarmış ve “modern” bir görünüme kavuşmuş olmaları beklenir. Saktanber (2009: 328), Cumhuriyet kadınına şu şekilde resmeder: “Cumhuriyete anaç bir koruyuculukla sahip çıkan, görece cinsiyetsizleşmiş, ataerkil erkle uyum içinde, modern bir kadın tipi.” Dönemin önemli neşriyatlarından olan “Cumhuriyet Kadını” ise, bu kadını şu şekilde tasvir etmektedir:

Cumhuriyet devrinde yaşayan kadın bir cepheli kadın değildir. Bütün manası ile iş hayatında olduğu kadar eğlenceli cemiyet hayatında da kendisini gösteren kadındır. Cumhuriyet kadını, fikir mücadelelerine, edebiyat hareketlerine, spora ve aynı zamanda ev kadınlığına, anneliğe ve zevceliğe merbut mükemmel kadındır (Akt. Gökçe, 2011: 56).

Ayşe Durakbaşa (2007: 41) ise Cumhuriyet kadınına şu şekilde aktarır: “Halkının yanında olan, vatanın annesi, erkeğinin arkadaşı, ağırbaşlı, dış görünümünde ise sade, çekici görünmeyen, kadınlığını ön plana çıkarmayan, ülkü ve erdem sahibi kadın.” Görüldüğü üzere, tanımların hepsinde ortak olan Cumhuriyet kadınının hem özel hem kamusal alandaki yükümlülüklerini yerine getiren çok cepheli ve ideal bir kadın olarak resmedilmesidir.

Devlet destekli feminizm döneminde kadınlar üzerinde bir cinsiyetsizleştirme projesi uygulanmaktadır (Kartal, 2005: 79). Durakbaşa (2007: 25), Kemalist ahlak anlayışının belli özellikleri olduğunu belirtir. Bu ahlaka uygun yaşayan Cumhuriyet kadınlarında bulunması gereken özellikler kadınca tevazu, evlilik öncesi bekâret, eşe mutlak sadakat ve kamusal alanda belli bir giyim ve davranış tarzını takip etmektir. Bu ahlak anlayışına duyulan ihtiyaç, Cumhuriyetin şeriat düzenini dışlayan laik toplum yapısı içerisinde doğmuştur. Artık özel/ mahrem alana mahpus olmayan kadınlar için, kamusal alanda takip etmeleri gereken yeni sınırlar çizilmesi gerekmektedir. İşte Cumhuriyet kadroları, laikliğin kadınlara sunduğu özgür yaşamın mutlak bir özgürlük anlamına gelmediğini bu yeni ahlak anlayışı ile ortaya koymaktadır (White, 2011: 379).

Cumhuriyetin yeni kadın rejimi, kadınları Cumhuriyetin modern gösterenleri olarak oluşturmuştur. Bu döneme ait zihinde canlanan fotoğraflara bakıldığında, resmi törenlerde şortla gösteri yapan kız çocukları ön plana çıkar. Yine resmi kutlamalarda erkeklerle dans eden modern giyimli genç kadınlar, akla gelebilecek bir diğer görüntüdür. Tanıl Bora (2016: 761), Cumhuriyet kadınına “erkeklerden daha dayanıklı, daha kararlı, daha fedakâr, daha zor şartlarda başarılı olan bir

süper kadın” olarak tanımlar. “Süper kadın figürü”, Atatürk’ün manevi kızları Sabiha Gökçen ve Afet İnan özelinde değerlendirilebilir. Cumhuriyetin kurucusu Atatürk’ün kız çocuklarını evlat edinmesi sembolik bir anlam taşımaktadır (Kandiyoti, 2013: 195). Buradan yola çıkıldığında, Cumhuriyetin ilk kuşak kadınları arasında çalıştıkları meslek kollarıyla ilgili olarak öne çıkan kadınlardan Sabiha Gökçen ilk kadın savaş uçağı pilotu olarak anılır. Afet İnan ise, Cumhuriyetin ilk kadın tarih profesörlerinden biridir (Bulut, 2002: 39).

Sabiha Gökçen, Atatürk’ün bizzat kendisinin havacılık sektörüne yönlendirdiği önemli bir isimdir. Gökçen, Cumhuriyetin “kurtulmuş” kadınlarına iyi bir örnek oluşturur. “Dersim Harekâtı”na katılan Gökçen’in harekâttan kısa bir süre önce Atatürk ile arasında geçen diyalog ise, Kemalist ahlak anlayışına dönük fikir vermektedir. Atatürk manevi kızına, eğer karşı tarafın elinde esir olursa kullanması için bizzat kendi silahını vermiştir. Bu silahı verme amacını ise şu şekilde izah eder: “Bu tabancayı sana haysiyetine ve şerefine dokunacak bir durumda kaldığında kullanman için veriyorum” (Akt. Yaralı Akkaya, 2019: 2449). Burada, Gökçen’in orduda resmi bir görevi bulunmadığını ve Atatürk’ün izni ile vazife yaptığını belirtmek gerekir. Zira o dönemde kadınların asker olarak çalışabilmeleri ile ilgili yasal bir düzenleme bulunmamaktadır. Gökçen, bu konuda oldukça istekli olmasına rağmen, Mareşal Fevzi Çakmak’ın kadınların aileyi korumak ve ulusun evlatlarını yetiştirmekle görevli olduğunu söylemesi ve kadınların orduda görevlendirilmesine karşı çıkması, kadınların Cumhuriyetin “gösterenleri” olarak belirli sınırlar dâhilinde kamusal alana müdahil olduklarını göstermektedir (Yaralı Akkaya, 2019: 2454).

Afet İnan ise, Cumhuriyetin kadın hakları söylemini kuvvetlendiren isimlerden biri olarak önemli bir semboldür. İnan, Özgür Sevgi Göral’ın ifadesiyle (2009: 220), “Kemalizm’in adanmış ve vazifelendirilmiş kızı”dır. İnan, hazırladığı doktora tezi ile Türk tarih tezine katkıda bulunduğu gibi, İslamiyet öncesi Türk toplum yaşamında kadın ve erkeğin eşit olarak yaşadığı anlatısına da katkı sunar. İnan, bir Cumhuriyet Kadını olarak Atatürk’e ve rejime borçlu hisseden kadınlardandır. Yazdığı eserlerde ve verdiği konferanslarda özellikle Cumhuriyetin modernist seçkinlerini yüceltmış ve kadınların minnet duygularına seslenmiştir (Arat, 2011: 422). Bu minnet duygusunu somut olarak yaratan, elbette kadınlara haklarını veren reformlardır.

Reformlar, modernleşme hedefi güdülen yapılar ve teokratik Osmanlı ile bağları tamamen koparan bir dizi önemli ve kökten değişikliklerdir. 1926 yılında Medeni Kanun’un kabulü ve 1930-1934 yıllarında kadınlara önce yerel daha sonra genel seçimlerde seçme ve seçilme haklarının tanınması ile tamamlanan on senelik süreç, devlet feminizmi ile özdeşleşen bir döneme işaret eder (Tekeli, 1990: 20; Kayhan, 1999: 50).

Medeni Kanun’un ilanından önce, 1924 senesinde eğitim ve öğretimin birleştirilmesine yönelik gerçekleştirilen “Tevhid-i Tedrisat Kanunu”, karma eğitimi öngörerek ve ilkokulu her iki cinsiyet için zorunlu hale getirerek kız çocukların eğitilmesi için önemli bir adım atmıştır (Kaymaz, 2010: 346). 1928 senesinde “Kız Enstitüleri” ve daha sonra “Akşam Sanat Okulları” açılmıştır (Kartal, 2005: 85; Arat, 1998: 88). 1925 yılında çıkarılan “Kıyafet Kanunu” ise, doğrudan kadınların giyimine yönelik bir düzenleme getirmemekle birlikte, yasayı takiben birçok belediye çarşafı yasaklayan kararlar almıştır (Bulut, 2002: 37). Atatürk, bu dönemde kadınların modern giyinmesinin gereğinden bahsetmiştir. Örneğin, 31 Ocak 1923 tarihinde İzmir’de yaptığı bir konuşmada, “... şekli tesettür, kadını hayatından, mevcudiyetinden tecrit edecek bir şekilde olmamalıdır” diyerek, modern görünümü öne çıkarmıştır (Caporal, 2000c: 13). 1925 yılında, Kastamonu gezisinde ise ifadelerini sertleştirerek çarşafı sert biçimde kınamıştır. Atatürk’ün 1925 senesinde bir gazeteye verdiği demeçte kullandığı şu sözler, kadınların giyimi hususundaki düşüncelerini ortaya koyar:

Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başında bir bez, peştamal veya buna benzer bir şeyler sararak yüzünü, gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı arkasını çevirir veya

yere oturarak yumulur. Bu tavrın manası neye delâlet eder? Medenî bir millet anası, bir millet kızı için bu garip şekiller, bu vahşi vaziyet nedir? Bu hal milleti gülünç gösterir ve derhal düzeltilmesi lâzımdır (Akt: Kaymaz, 2010: 347).

1925 senesini takiben Atatürk'ün eşi Latife Hanım başta olmak üzere, birçok kadının çarşafı çıkardığı görülmektedir. Mersin, Rize, Trabzon gibi illerde belediyelerin aldığı kararlarla çarşaf resmen yasaklanmıştır (Caporal, 2000c: 18).

1926 yılında ilan edilen “Medeni Kanun” ise, kadınların toplumsal konumlarında önemli iyileştirmeler gerçekleştirir. Medeni Kanun, İlkaracan'a göre (2003: 161), “özellikle Şeriat savunucularına karşı Batılılaşma yanlıları tarafından kazanılmış önemli bir zafer” niteliğindedir. Çok eşliliğin kaldırılması, evlilik birliğinin tesisi için resmi nikâh zorunluluğu getirilmesi, küçük yaşta evliliklerin ve vekâlet yoluyla evlenmenin yasaklanması, kadınlara boşanma hakkı tanınması, velayet ve miras haklarını düzenleyen koruyucu hükümler, kadınlar için en önemli kazanımları oluşturmuştur (Yapar Gönenç, 2006: 79; Kaymaz, 2010: 59; Kartal, 2005: 87). Kanun, çekirdek aile modelini destekleyerek kadın erkek eşitliğini sağlama amacındadır.

2.2. Türk Kadınlar Birliği Deneyimi: “Altın Tepside Sunulmadı”

Türk kadınına tanınan siyasal haklar, modernleşme reformları içerisinde en önemli halkayı oluşturmaktadır. Resmi söylemde uzun yıllar boyunca yer alan kadınlara hakların tepeden inme verildiği söylemi, tabandan gelen kadın hareketini görünmez kılmıştır. Ancak, özellikle “Türk Kadınlar Birliği” çatısı altında örgütlenen kadınların siyasal haklarını kazanmak için verdikleri mücadele, kadınların haklarını “kazandıkları” bir sürece işaret eder. Bu kadınların sınıfsal profillerine bakıldığında, Osmanlı kadın hareketinden gelen kadınlar gibi kentli, eğitilmiş orta sınıf kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Hareketin içindeki kadınlar siyasal haklar meselesini tartışmaya açmış ve eğitilmiş kadınların siyaset yapabileceği fikrinde ısrarcı olmuşlardır. Örneğin Atatürk'ün eşi Latife Hanım bir konuşmasında, “Türk kadınları için eşit haklara inanıyorum... Ama şuna da inanıyorum ki, eğitim oy hakkından ve kamu hizmetlerinden önce gelmeli. Köylülerin sırtına oy hakkını yüklemek saçma olur” ifadelerini kullanmıştır (Yüceer, 2008: 136). Bu ifadeler, dönemin kadın hareketinin elitist yapısını göstermektedir.

Kadının siyasal hakları ilk olarak 1923 senesinde mecliste yapılan görüşmeler esnasında gündeme gelir. Ülkedeki nüfus sayısı ve her bir milletvekilliği için gerekli insan sayısı üzerine yürütülen tartışmalarda, kadınların bu sayı içerisine dâhil edilip edilmemesi konusu fikir ayrılıkları yaratmıştır. Tartışmalarda, Hüseyin Avni Bey, kadınların oy kullanma bilincine henüz erişmediğini söylerken; Tunalı Hilmi Bey ise tam aksini savunmuştur. Bu tartışmalar, mecliste kadınların siyasal haklarının ilk defa tartışılmasına neden olmuştur (Kartal, 2005: 91; Yüceer, 2008: 137). Daha sonraki konuşmalarında, Afet İnan, Atatürk'e niçin o gün tartışmalara müdahale etmediğini sorduğunda, Atatürk buna “O gün mecliste hava elverişli değildi” diyerek cevap verir (Caporal, 2000c: 57). Meclisteki havayı tersine çevirmek için harekete geçen kadınlar, 15 Haziran 1923'te “Kadınlar Halk Fırkası” adıyla bir siyasi parti kurarak genel başkanlığa da Nezihe Muhiddin'i getirirler. Fırkanın kurucu isimleri arasında Zeliha Ziya, Şükufe Nihal, Muhsine Salih, Seniye İzzeddin, Nimet Rumeyde, Matlube Ömer yer alır. Fırka, kuruluş sürecinde valiliğe izin başvurusu yapmış ancak, 1924 senesinin Şubat ayında valilikten ret cevabı almıştır (Metintaş, 2018: 12).

Valiliğin onayının beklendiği süreç, cemiyet ya da fırka olarak örgütlenme tartışmaları ile geçer. Kadınların siyasete atılmasını alaya alan yazılar farklı gazete ve dergilerde yayımlanır. Örneğin Celal Sahir, “Kadınlar Halk Fırkası tabirine gelince bunu hiç anlayamadım. Bize bugün siyasi tek bir fırka var: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti” ifadeleriyle, henüz Halk Fırkası bile kurulmamışken kadınlar fırkası kurma girişimini bölücülük olarak niteler (Akt. Toprak, 1988: 30). Yunus Nadi'nin kadınlara yönelik şu ifadeleri dikkat çekicidir: “Bize karşı siyasi hukuka iştirak iddiasında bulunan hanımların ekserisi şimdiye kadar ancak başlarından geçen veyahut geçmesini tahayyül ettikleri ser-güzeştleri roman ve hikâye diye ortaya atmış olmaktan başka ciddi

bir iş görmüş değıllerdir. Siyasi hukuku bu hanımlara mı vereceğiz?" (Akt. Yacan, 2018: 57). Görüldüğü gibi, kadınların siyaset yapma kapasitesine erişemedikleri, bu vazife için cahil oldukları ön plana çıkarılan argümanlardır. Buna karşılık fırkanın kurucusu Muhiddin, aynı argümanı şu sözlerle çürütmüş ve fırka olarak kurulma ısrarını sürdürmüştür: "Hedefi siyasi olan bir cemiyet gayr-i siyasi olamazdı" (Akt. Yacan, 2018: 52). Aslında Celal Sahir, Hüseyin Cahid, Yunus Nadi ve daha birçoklarının cemiyet halinde kurulma ısrarı, kadınlara toplumsal alanda biçilen sınırları göstermektedir. Sancar (2004: 12), bu dönemde kadınlardan beklenenin "kermes düzenleyici kadınlar" olmak olduğunu ifade ederek, toplumsal alana çıkışın sınırlarına değinir. Buna göre, kadınlar kamusal hayata katılacaklarsa siyaset yapmak için değil, ancak hayır işleri yapmak gibi maksatlarla dâhil olabilirler. Dr. Mazhar Osman'ın ifadeleri, kadınlara yönelik bakışı özetler niteliktedir: "Kadın fikirden ziyade, hisle yaşayan bir mahlûktur... Mahkûmiyetten, himayetten ve esaretten zevk alır... Kadın her gün aldanır, kaplanın gözyaşına kurdun yalvarışına inanır" (Akt. Metintaş, 2018: 13). Görüldüğü gibi, kadınlar "hisle yaşayan varlıklar" addedilmiş; siyaset ehli görülmemişlerdir.

Birliğin ilk amacı, kadınların seçme ve seçilme hakkına kavuşması olarak görülmüştür. Hatta partinin tüzüğünde gereği halinde kadınların da askerlik yapabileceği gibi o dönem için "ileri hatta aşırı" görülebilecek talepler bile bulunmaktadır (Budak, 2018: 48). Sonuç olarak valilikten gelen ret cevabı üzerine kadınlar, "Türk Kadınlar Birliği" adıyla dernek faaliyetlerine başlarlar. Tüzüklerinden siyasi gayesi olan maddeleri çıkararak kadınlar, kadınların çalışma yaşamına katılımı, kimsesiz kadın ve çocuklara yardım ve genç kızları anneliğe hazırlama gibi toplumsal konulara odaklanmıştır (Budak, 2018: 50). Tüzükteki en büyük değişiklik ikinci maddenin kaldırılarak, "birliğin siyasetle alakası yoktur" ibaresinin eklenmesi olur. Ancak, üç sene sonra kadınların siyasete katılımını talep eden maddeler tüzüğe tekrar eklenmiştir (Yacan, 2018: 54).

Kadınlar seçme ve seçilme hakkı talebini özellikle meclis gündeminde tutmak için farklı yollar denemişlerdir. 1924 yılında, Türk Ocağı'nda konferanslar düzenlemiş, kadınların toplumsal ve siyasal haklarını gündeme getirmişlerdir (Kartal, 2005: 92). 1925-27 arasında, "Kadın Yolu" dergisinin çıkararak kadınlar, siyasi haklarından vazgeçmeyeceklerinin sıklıkla dile getirirler. 1924-27 yılları arası, erken Cumhuriyet dönemi kadın hareketinin en aktif olduğu dönemdir. Kadınlar, bu dönemde Medeni Kanun'un hazırlık çalışmalarına da katılmışlardır. TKB, 1925 senesinde yapılacak seçimlerde -kadınlar henüz seçilme hakkına kavuşmamışken- Halide Edip Adivar ve Nezihe Muhiddin'i mebus adayları olarak göstermiştir (Yacan, 2018: 55). Bora (2016: 756), Muhiddin'in seçimlerde aday gösterilmesini bir sivil itaatsizlik eylemi olarak tanımlar. Bu sayede, kadınların seçme ve seçilme hakları bir kere daha gündeme getirilmiş olur. Muhiddin, Osmanlı kadın hareketinden gelen ve eski dönem ile yeni Cumhuriyet dönemi arasında kıyaslama yapabilecek konumda olan önemli bir kadın hakları savunucusudur. Ancak, yeni rejimin istediği; makbul gördüğü yeni bir Cumhuriyet kadınları kuşağı yaratmaktır. Bu nedenle, Muhiddin'in talepleri, dönem için aşırı bulunur. Nitekim TKB'yi içeriden bölmek amacıyla hakkında karalama kampanyası başlatılan Muhiddin, 1927 senesinde yolsuzluk iddiaları dolayısıyla birlikten ihraç edilir (Bora, 2016: 755).

TKB, 1927'de Muhiddin'in ihracı ve Latife Bekir'in Genel Başkanlığa seçilmesiyle bir hayır derneği görünümü alır. Dernek toplumsal, kültürel ve hatta ekonomik faaliyetlere yönelmiştir (Caporal, 2000c: 62). Bu süreçte siyaseten pasif kalan Fatma Aliye, Emine Semiye, Nezihe Muhiddin, Halide Edip Adivar gibi Osmanlı kadın hareketinden gelen mücadeleci kadınların isimleri silinmiş; yerlerine Atatürk'e minnet borçlu bir Cumhuriyet kuşağı ikame edilmiştir. Nihayetinde, kadınlara 1930 senesinde belediye seçimlerinde, 1934 senesinde ise genel seçimlerde seçme ve seçilme hakları tanınmıştır (Kaymaz, 2010: 349). 1935 seçimlerinde ise meclise 17 kadın

milletvekili bir sonraki yıl yapılan ara seçimlerde de bir kadın milletvekili ile toplam 18 kadın vekil³ seçilmiştir. Tekeli, bu kadınların bizzat Atatürk tarafından belirlendiğini belirtir. Buna göre, bu kadınlar Atatürk'e borçlu, tek parti iradesine gönülden bağlı kadınlardan seçilmiştir (Gökçe, 2011: 62; Hamzaoğlu, 2017: 87). Bu hakların tanınmasının altında, kadınların yoğun mücadelesi yatmaktadır. TKB çatısı altında yürütülen faaliyetler, Türk Ocağı'nda düzenlenen konferanslar ve örgütlü eylemler hakların tanınmasında etkili olmuştur (Yüceer, 2008: 143). Öte yandan, kadınlar sadece Halk Fırkası'na değil, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na (SCF) da ilgi göstermişlerdir. Örneğin, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım SCF'nin ilk kadın üyelerindendir (Bulut, 2002: 67).

Siyasi hakların kazanılması büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. TKB, Beyazıt Meydanı'nda bir kutlama mitingi düzenleneceğini şu sözlerle duyurmuştur:

“Türk Kadını! Büyük Atatürk, yüce önder, Türk kadınının hakkını verdi. Saylav seçmek ve seçilmek büyük ulus kurultayınca kabul edildi. Türk kadını unutmaya ki Türk içtimai hayatının temelisin. Buna İstiklal Savaşı'nın kara günlerinde kara sabanla toprağı kazıyarak eriştin... Bu mesut günü hep beraber kutlayacağız. Saat 10.00'da Beyazıt Meydanı'na gel!” (Bulut, 2002: 67).

TKB, siyasal haklarının kazanılması söylemini o kadar sık kullanmıştır ki; seçme seçilme haklarının tanınmasından sonra varlığı boşa çıkmıştır. Birçok gazetede birliğin artık kapatılması gerektiği dillendirilmeye başlanmıştır. 1935 senesinde İstanbul'da düzenlenen “12. Uluslararası Kadın Kongresi”, TKB'nin hanesine yazılan son kayda değer faaliyet olmuştur. Başkan Latife Bekir'in kongrenin açılış konuşmasındaki sözleri, kapanışa giden yolun açıldığını düşündürmektedir: “Atatürk'ün Türk kadınlığına medeni ve siyasal tüm haklarını vermesinden dolayı Türkiye'de artık feminizm sorunu olmadığını, kadın ve erkek herkesin tek bir şefin idaresi altında çalıştığını” belirten Bekir, TKB'nin varlığını kendi ifadeleriyle anlamsızlaştırmıştır (Kartal, 2005: 125). Kongrede, kadınların barış ve silahsızlanma arzusu yönünde görüş bildirmesi de siyasi konularda açıklama yapılmasından duyulan memnuniyetsizliği perçinleyerek kapatılma sürecinin hızlanmasında etkin olmuştur. Tekeli'ye göre, TKB'nin kapatılması “kadınlık rejiminin mührünün vurulduğu an”dır (Akt. Bora, 2016: 760). Kongre'nin İstanbul'da düzenlenmesinin Cumhuriyet adına ne kadar büyük bir başarı olduğunu düşünen hükümet, bir dizi hatıra pulu bastırmıştır. Bu pulların üzerinde ise, Atatürk'ün bir portesi ile yanına iliştirilen “Türk kadınlarının kurtarıcısı” ifadesi, dönemin anlayışını özetler niteliktedir (Arat, 1998: 421).

Sancar (2004: 6), dönemin modernleşmesini “otoriter Türk modernleşmesi” olarak tanımlamıştır. Hande Birkalan Gedik (2009: 301) ise, bu modernleşmenin “Türkosantrik” bir bağlamı olduğunu belirterek, kadın haklarının modernleşme, batılılaşma ve milliyetçilik ekseninde ele alındığını belirtir. Dönemin önemli kadın hakları savunucularından Sabiha Sertel, Cumhuriyet dönemi kadın hareketini gerektiği kadar “feminist” olmamakla eleştirir. Buna göre, bu dönemde kadınların kurtuluşu ulus-devletin kurtuluşuna bağlanmış, kadın hakları sorununun toplumsal bir mesele olarak ele alınması mümkün olmamıştır. Kadınlar da reform ve hak taleplerine odaklanırken eşitsiz ilişkileri ve ataerkil yapıyı eleştirmeden mücadele etmişlerdir (Bulut, 2002: 136).

3. 1935-1980: Feminizmin Suskunluk Dönemi

1935'ten 1970'li yıllara kadar, Türkiye'de kadın hareketi kadınların özellikle eğitim alanındaki birtakım eksikliklerinin giderilmesi amacına odaklanmıştır (Ekal, 2014: 177). Bu dönemde,

³ 18 kadın vekilin isimleri: Mevrure Gönenç, Hatı Çırpan, Türkan Örs Baştuğ, Sabiha Gökçül Erbay, Şekibe İnel, Hatice Özgener, Huriye Öniç Baha, Fatma Memik, Nakiye Elgün, Fakihe Öymen, Ferruh Güpgüp, Bahire Bediş Morova Aydılek, Mihri Pektaş, Meliha Ulaş, Esra Nayman, Sabiha Görkey, Seniha Hızal, Benal Nevzad İstar Arıman.

Kemalist kadınlar, tıpkı erken Cumhuriyet döneminde olduğu gibi eğitimsiz ve köylü kadınları eğitime işlevleriyle donanırlar. 1935 yılında kapanan TKB'nin 1949 senesinde yeniden açılması, dönemin en önemli gelişmelerinden biridir (Budak, 2018: 45). Köylü ve işçi kadınların aydınlatılmasını kendilerine vazife edinen kadınlar, bu dönemde birçok dernek kurdular. TKB'nin yanı sıra, Kemalist modernleşme çizgisini devam ettiren “Türk Üniteliler Kadınlar Derneği”, “Türk Hukukçu Kadınlar Derneği”, “Türk Anneler Birliği” gibi birçok dernek sahada aktif olarak çalışmıştır (Bora, 2016: 765). Kemalist kadınların faal olduğu dernekler, seçkin çizginin sürdürülmesini sağlar. Bu dönemde, en önemli faaliyetlerinden birisi çarşafyla mücadele etmektir. Çarşaf, Atatürk'ün yaptığı reformlara nankörlük olarak görülmüştür. O nedenle, Kemalist kadınlar köylere ucuz mantolar diktirip gönderirler (Şahin ve Sarıtaş, 2015: 634). Bu faaliyetler, Kemalist kadınların siyasi mücadelesindeki sürekliliği göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim çarşafly köylü kadınla modern Kemalist kadın arasındaki gerilim 1990'larda yerini başörtülü/türbanlı kadın ile laik Kemalist kadın arasındaki gerilime bırakacaktır.

Kadınların en önemli endişesi, modernleşme dönemi kazanımlarının sekteye uğramasıdır. Bu endişeleri, 1950-1960 döneminde iktidar olan Demokrat Parti'nin (DP) siyasetinden kaynaklanmaktadır. TKB'li İffet Halim Oruz'un şu ifadeleri, bu endişeyi açıkça ortaya koyar: “Son zamanlarda yapılan birtakım neşriyattan, münazaralar tertip olunarak varılan kararlardan ve diğer hareketlerden anlaşıldığına göre, Atatürk inkılabının temel direklerinden birini teşkil eden Türk kadını inkılabının bir gerileme hareketi göstermemesi için korunmasına lüzum hâsıl olmuştur” (Akt. Şahin ve Sarıtaş, 2015: 634). Ancak, süreç içerisinde TKB, iktidardaki DP kadrolarıyla bütünleşmiş; 1955'te, DP'li milletvekili Nazlı Tlabar'ın Genel Başkanlığa getirilmesi ile tamamen işlevsizleşmiştir. Bu silik dönem, 1960 darbesine kadar sürecektir (Atılğan, 2015a: 490; Şahin ve Sarıtaş, 2015: 634).

1960'lı ve 1970'li yıllar, İslamcı ve milliyetçi çevrelerin güçlendiği, buna mukabil 1968 hareketinin de etkisiyle sol/sosyalist akımların varlık gösterdiği yıllardır. Sürecin başlangıcı, Kemalist çevrelerde coşkuyla karşılanan, bir devrim olarak görülen 27 Mayıs müdahalesidir. Bu müdahale, TKB'nin DP kadrolarından koparak askeri çevreye yöneleceği bir ortam oluşturur. Bununla birlikte, kadınlar 27 Mayıs'ı tıpkı Kurtuluş Savaşı gibi ulusal mücadelenin bir parçası olarak değerlendirirler (Şahin ve Sarıtaş, 2017: 731). 60'ların ikinci yarısında ise yükselen sağ siyaset karşısında Kemalist kadınlar etkinliklerini sağ çevrelerle mücadele ederek sürdürürler. Bu dönem İslami hareketin önemli temsilcilerinden Şule Yüksel Şenler'in verdiği konferanslarda tesettürü savunması, mini etekli kadınları hedef alması Kemalist kadınların tepkisini çekmiştir (Atılğan, 2015b: 606).

70'lere gelindiğinde Kemalist çizgide 27 derneğin faal olarak görev yapmaktadır. Bu dernekler, Atatürk'e minnet söylemlerini öne çıkararak kadın haklarının gelişimi için çalışmak ve Kemalist ideolojiyi savunmak üzere varlık göstermektedir (Çaha, 1996: 130). Bu dernekler, 1976 senesinde “Kadın Dernekleri Federasyonu” çatısında bir araya gelirler. Sol çevrelerde ise, sosyalizm, devrim, az gelişmişlik ve sınıfsal eşitsizliklerden yola çıkan sosyalist kadın hareketi, özellikle 1971 muhtırasına karşı sesini yükseltir. 1975'te kurulan “İlerici Kadınlar Derneği” (İKD) dönemin en etkin kadın örgütlerindedir (Yılmaz, 2008: 526; Orhan, 2008). Kemalist Kadınlar ve Sosyalist kadınların ortaklaşa bir mücadele içerisinde yer almadıkları görülmektedir. Buna rağmen, Çaha (1996: 132), her iki cenahın da kadınları bir ideoloji etrafında araçsallaştırdığını ifade eder. Buna göre, sosyalizm veya Kemalizm mücadelesi kadınların esas sorunlarının ikinci plana atılmasına neden olmaktadır. Kadınların kendileri adına ve kendi sorunlarını çözmeye dönük feminist mücadelesi ise 1980'li yıllarda başlayacak; 1990'larda gelişme gösterecektir.

4. 90'lı Yıllar: 28 Şubat, Başörtüsü Meselesi ve Kemalist Feministler

Türkiye’de feminizmin 1980 sonrası dönemde geliştiği, bu alanda çalışan sosyal bilimcilerin uzlaştığı bir noktaya işaret eder (Doltaş, 1992: 61). Feminist hareket, darbe sonrasında toplumsal muhalefetin susturulduğu bir ortamda, yeniden demokrasiye geçiş sürecinde önem kazanmıştır (Kayhan, 1999: 50; Tekeli, 1990: 20). 1980 sonrası dönemde, gerek kurulan dernekler gerek çıkarılan dergiler gerekse düzenlenen gösteriler ile feminist hareket, modernleşmenin kadın karakterini sorgulamış, kadınların özgür özneler olarak haklarını gündeme getirmiştir. Darbe sonrası düzenlenen ilk gösteri, 1983 yılında, “Dayağa Karşı Kampanya” çerçevesinde gerçekleştirilmiştir (İlkkaracan Ajas, 2007: 5). Kadınlar bu dönemde istismar, cinsellik, şiddet gibi daha önce konuşulmayan kadın sorunlarını dile getirmişlerdir (Moralioglu, 2012: 296). Özellikle sokak siyasetinin de gelişmesiyle kadınlar, kamusal ve özel alanın sınırlarını sorgulamaya başlamışlardır (Ekal, 2014: 180; İlkkaracan, 2003: 174).

1990’lı yıllarda feminizm çok daha hareketli bir evreye girmiştir. Feminist hareket kendi içerisinde birçok bölünme yaşamış ve farklılık feminizmleri doğmuştur. Dönemin en önemli siyasi kutuplaşması ise Kemalist modernleşmenin içinde düştüğü bunalım ve bunun karşısında İslamcı sağın yükselmesi olmuştur (Sancar, 2011: 69; Zürcher, 2000: 421). Bu bağlamda, 1980 sonrası dönemde Kemalist kadın hakları söyleminin sönümlendiğini söylemek mümkündür (Akis, Özakin ve Sancar, 2009: 247). Bu dönemde, Kemalist kadınlar kendilerini “Kemalist feministler” olarak ifade etmeye başladılar. Nur Serter, Türkan Saylan, Necla Arat gibi farklı kamusal pozisyonlarda etkin olan kadınlar, feminist mücadele içerisinde eklenirler. “Türk Kadınlar Birliği” (TKB), “Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği” (ÇYDD) ve “Cumhuriyet Kadınları Derneği” (CKD) gibi derneklerde faaliyet gösteren Kemalist feministler, özellikle baskı grupları gibi çalışarak kadın haklarına yönelik yasal iyileştirmeler üzerine odaklanırlar. Bu kadınlar, 2002’de yürürlüğe giren Medeni Kanun’un hazırlık çalışmalarında ve Türk Ceza Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesi sürecinde hükümet üzerinde baskı kurarak aktif olarak çalışmışlardır (Yılmaz, 2008: 547). Özellikle Türk Ceza Kanunu’nun Kadın Platformu içindeki 27 örgüt içerisinde ağırlıklı olarak yer almışlar, üç sene boyunca kadınları mağdur eden düzenlemelerin değiştirilmesi için mücadele vermişlerdir⁴ (Ergün, Güler ve Tanyer, 2010: 53). Burada, erken Cumhuriyet döneminde siyasi haklarını kazanmak isteyen kadın hareketi aktivistleri ile yasal revizyonlara odaklanan Kemalist feministler arasında bir süreklilik olduğu göze çarpmaktadır.

80 sonrasında başlayan ve 90’lı yıllarda genişleyen feminist eleştiriler karşısında Kemalist feministler ise devletçi-seçkinçi reflekslerini sürdürmüşler ve kendilerini “laikliğin ve Cumhuriyetin koruyucuları” olarak görevlendirmişlerdir (İlkkaracan, 2003: 168). 90’lı yıllarda İslamcı sağın yükselmesi, kamusal alanda türban/başörtüsü tartışmalarının alevlenmesi ise Kemalist feministler ile başörtülü kadınları⁵ karşı karşıya getirmiştir. Kemalist feministler türbanı geri kalmışlığın, irtica tehlikesinin ve çağdışılığın sembolü olarak değerlendirmiş, kadının toplumsal alandan tecrit edilmesine sebep olduğunu ifade etmişlerdir (Kubilay, 2009: 339). Bu

⁴ Medeni Kanun’un yenilenmesi çalışmaları, 1994 yılında başlar ve yeni Medeni Kanun 2002’de yürürlüğe girer. 2002 senesinde ayrıca Türk Ceza Kanunu Kadın Çalışma Grubu oluşturulmuştur. Kadınların bu süreçteki lobicilik faaliyetleri için ayrıca bkz: Yılmaz, İlkay (2008), “Hareket ve Kurumsallaşma Arasında Türkiye’de Kadın Mücadelesi: Eşitlik, Özgürlük, Farklılık”, Toplumsal Hareketler. Tarih, Teori ve Deneyim, (Editör: Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 525-567.

⁵ 1990’lı yıllarda Türban ve Başörtüsü kavramları, Laik ve İslamcı kesimlerin tercihlerini yansıtan ve bu kutuplar arasındaki bölünmeye işaret eden bir kavram setini oluşturur. Kemalist kadınlar, türbanı siyasal bir simge olarak addeder ve irtica-şeriat düzeni ile ilişkilendirir. İslami çevreler ise, başörtüsünü din ve vicdan hürriyeti kapsamında ele alır. Başörtüsü/Türban kavramına ilişkin detaylı bir değerlendirme için ayrıca bkz: Aksoy, Murat (2005), Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme, Kitap Yayınevi, İstanbul.

bağlamda, Saktanber'in ifadesiyle (2009: 332), "Kemalist kadınların yeniden keşfi, 1980 sonrası İslamcı hareketlere karşı olmuştur."

1989 senesinde "Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği"nin kurulmasıyla, Kemalist feministler kamusal tartışmalarda daha aktif olarak yer almaya başlamışlardır (İlkkaracan, 2003: 175). Arat (2014: 578), 80 sonrası kadın hareketinin, Kemalizm içinden kaynaklanan ancak onu aşan bir uzantısı olduğunu ifade eder. Kemalist feminizmin ise, radikal feminizm başta olmak üzere diğer feminizm türlerinden önemli farkları olduğuna dikkat çeker. Örneğin Kemalist feministler, feminist olmaktan ziyade Kemalist tonları daha ağır basan kişilerdi. Eleştirel genç feministlere göre daha devletçi idiler, ataerkil bir yapı olan devletin topyekûn eleştirisinden çok sistemde yapılabilecek iyileştirmelere odaklanmışlardı; bu anlamda reformisttiler. Bu kadınların başında, Cumhuriyet'in sağladığı burs olanakları ile meslek edinmiş bir akademisyen olan Nermin-Abadan Unat, yine önemli bir akademisyen Necla Arat, ÇYDD Başkanı Dr. Türkan Saylan gelmektedir. Örneğin Necla Arat kendisini açıkça "Kemalist feminist" olarak tanımlamıştır (Çaha, 1996: 195). Türkan Saylan ise, 2004'te bir konuşmasında "Mustafa Kemal en büyük feministti" diyerek, Kemalizm'den neşet etmeyen bir feminizmin anlamsızlığına işaret etmiştir (Bora, 2016: 156).

Kemalist feministler, Kemalizm'e ve Kemalizm ideolojisinin belkemiğini oluşturan laikliğe sıkı sıkıya bağlıydılar. Laikliği dolayısıyla şeriat hukukunun yokluğunu kadınların kamusal varlığının sigortası olarak gören kadınlar, üniversitelerde başlayan başörtülü öğrencilerin eylemlerine şiddetle karşı çıktılar. Kemalist kadınlar, İslam'ın modernleşebileceğini reddederek, bu kadınların eylemlerini modernleşme kazanımlarına bir saldırı olarak yorumlamaktadır (Göle, 2011: 116). Özellikle ÇYDD gibi Kemalist kadın dernekleri, üniversitelerde başörtüsü mücadelesine şiddetle karşı çıkmış, laikliği hararetle savunmuşlardır. Kemalist kadınlar, bir kadının kendi özgür iradesi ile başını örtebileceğine inanmayarak, kadını özgür bir özne olarak kavrayan feminist perspektifin de uzağına düşmektedirler. Buna göre, bu kadınlar ancak bazı cemaat ya da tarikatların "maşa"sı olarak vazifelendirilmiş ya da aile/mahalle baskısı ile kapanmış olabilirler (Göle, 2011: 118; Yağcı, 2008: 10). Bu yaklaşım, kadınların "Kemalist" yönlerinin daha baskın olduğunu göstermektedir. Kemalist kadınları esasen bir araya getiren üç önemli nokta vardır. Bunların ilki şeriat karşıtlığıdır. Bu yaklaşıma göre, İslam'ın modernizasyonu mümkün değildir ve başörtüsü ile kamusal alana çıkmak Batı modern düşüncesine ters bir durumdur. İkincisi, bu kadınlar laikliğe bir can simidi gibi sarılarak kadının toplumsal yaşamdaki görünürlüğüne sağlayan şeyin laik düzen olduğuna inanmaktadırlar. Son olarak, Kemalist kadınlar kendilerini Atatürk devrimlerinin yılmaz savunucuları olarak görmektedirler (Arat, 1998: 97).

Başörtülü kadınlar ve Kemalist kadınlar arasındaki kutuplaşma, 28 Şubat Süreci'nde daha da artmış, Kemalist kadınlar bu süreçten güçlenerek çıkmışlardır. Ancak bu süreç, başörtülü kadınların politik özneleşme sürecini de hızlandırmış, üniversitelerde başörtüsü mücadelesi kitleselleşmiştir. 28 Şubat 1998'te, Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) alınan kararlar, siyasi tarihimize "post-modern darbe" adı ile geçmiş; hükümetin ortağı olan Refah Partisi icraatlarından dolayı irtica odağı olmakla ilişkilendirilmiştir (Akın, 2000: 456). Bu kararlar⁶ çok kapsamlı olmakla birlikte, çalışmanın sorunsalı açısından en önemli çıktısı üniversitelerde başörtüsü yasağının uygulanmaya başlanmasıdır (Akşin, 2007: 584). Bu tarihten sonra, başörtülü kadınlar ile Kemalist feministler arasındaki kamusal alan gerilimi daha da artmış, karşılıklı olarak gösteriler düzenlenmiştir. Kadınların mücadeleleri, siyasal yapıdaki laik-İslamcı kutuplaşmasının mikro bir yansımaları oluşturmuştur. Örneğin, henüz 28 Şubat süreci gerçekleşmemişken, 15 Şubat 1997'de Kemalist

⁶İlgili MGK kararları ve 28 Şubat süreci ile ilgili ayrıca bkz: Ahmad, Feroz (2006), Bir Kimlik Peşinde Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul; Akşin, Sina (2007), Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul ve Börklüoğlu, Levent (2019), Tanzimat'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı, Dora Yayınları, Bursa.

feministler Çağdaş Hukukçular Derneği'nin öncülüğünde “Şeriat’a Karşı Kadın Yürüyüşü” adı ile bir miting düzenlemiş, bu yürüyüş 10 binden fazla kadının katılımı ile büyük ses getirmiştir (İlkkaracan, 2003: 177). Mitingden kısa bir süre sonra, aynı sene “Cumhuriyet Kadınları Derneği” kurulmuştur (Saktanber, 2009: 333).

28 Şubat’tan sonra, üniversitelerde başörtüsünün yasaklanması başörtülü öğrencilerin eylemler ile itirazlarını ortaya koydukları süreci başlatmıştır. Kemalist kadınlar ise, bu itirazlara karşı çıkararak üniversitelerin çağdaşlığın ve laikliğin kalesi olduğunu vurgulamışlardır (Kaya, 2019: 69). Aslında bu karşı karşıya gelme, bir boyutu ile iki farklı kadın hareketinin kutuplaşmasına işaret ederken; yapısal olarak da İslamcı ve laik kamusal anlayışlarının çarpışma sürecinde kadınların araçsallaştırılmasına da gönderme yapar. Bir tezatlık ise, kendilerini feminist olarak addeden Kemalist kadınların, başörtülü kadınların meslek edinme ve eğitim alma haklarına karşı çıkararak kadınların özneleşmesi ve özgürleşmesi mücadelesinin karşısında yer almalarıdır. Feminizm ve Kemalizm ideolojileri arasındaki sorunlu ilişkiyi de gösteren bu tezatlık, önceliğin laiklik ve sistem savunusu olduğunu ortaya koymaktadır (Cizreli, 2015: 6). Örneğin CHP’li Canan Arıtman’ın Sümerlerde fahişe rahiplerin örtündüğünü söylemesi ve özgürlüğün örtünmekle değil örtüleri çıkarmakla mümkün olduğunu ifade etmesi Kemalist feministlerin zaman zaman başvurduğu uç söylemleri ortaya koymaktadır (Habertürk, 2008).

İstanbul Üniversitesi’nde başlayan başörtüsü yasağı, başörtülü kadınların “ikna odaları”⁷ gerçeği ile tanışmasına neden olur. Kayıt masalarından alınarak ikna odalarına götürülen başörtülü öğrenciler, dönemin rektör yardımcısı Nur Serter, ÇYDD başkanı Türkan Saylan ve ÇYDD gönüllüleri tarafından başlarını açmaya zorlanmaktadır (Cizreli, 2015: 48). İkna odalarında yapılan görüşmelerde, başörtülü öğrencilerin karşısına rol model olarak “kentli, eğitilmiş Cumhuriyet kadını” profili sunulmaktadır. Kemalist kadınlar, başörtülü kadınları kırsal kesimden gelen “çağdışı gericiler” olarak kodlamakta, onların özneleşme mücadelesini yok saymaktadır. Necla Arat’ın ifadeleri bu bağlamda önem kazanır: “Kendilerine güvenen, laik ve çağdaş kafaya sahip olan kadınlar, namuslarını bir buçuk metrelik bir bez parçası ile sınırlamazlar” (Akt. Çağatay, 2008: 37). Ancak, eğitim almak ve kamusal alanda görünür olmak isteyen başörtülü öğrenciler, “cahil köylü” algısını kırmaktadır. O nedenle, ikna odalarına giren Kemalist feministler, öğrencileri “ikna” edebilmek için farklı argümanlara ihtiyaç duymuşlardır.

Kemalist kadınların başörtülü öğrencileri “ikna etmek için” sıklıkla başvurdukları argümanlardan biri, İslam’da örtünmenin olmadığıdır. Bu bağlamda, Yaşar Nuri Öztürk’ün görüşleri bir referans olarak sunulmaktadır. Başörtülü öğrencilere başlarını açarlarsa ÇYDD, Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) gibi derneklerden burs sağlanacağı vaat edilmektedir. Bu yöntemle, dar gelirli ailelerden gelen öğrencileri ikna etmek amaçlanmıştır. Selin Çağatay (2008), Kemalist kadınlar üzerine yazdığı yüksek lisans tezinde, bu kadınların feminizmi aşırı eşitlikçi bulduklarını ve Kemalizm’in kadın sorununu çözdüğü konusunda hemfikir olduklarını belirtir. Tıpkı erken Cumhuriyet dönemi ve devamında olduğu gibi, 1980 sonrasında da “kadınlar için kadınlara rağmen” anlayışını seçkinci reflekslerle devam ettiren Kemalist feministler, kadınların örtünerek değil başını açarak özgürleşileceğine inanmaktadırlar. Dolayısıyla, karşılarındaki kadınların mücadelesini bir kadın özgürleşmesi olarak okumazlar. Saylan, kendisini bir Kemalist feminist olarak nitelemesinin nedenini şu şekilde açıklar:

Atatürk’ün izinde, onun projelerini anlamaya çalışarak, Türkiye’nin nasıl bir şekilde yoktan var edildiğini görüp ondan sonra o bin yaptıysa en azından biz bir yapmalıyız, görevimizdir diye düşünüyoruz. Biz bu ülkenin Kemalizm’le bir yere geldiğinin farkındayız

⁷ İkna Odaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: Çakır Demir, Kevser (Yönetmen) ve Ataş Aydın, Fatma (Yapımcı) (2013), İkna Odaları Belgeseli, İstanbul ve Demirkol Özer, Gülşen (2005), Psikolojik Bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları, Beyan Yayınları, İstanbul.

ve kadın sorununu çözmüş vaziyette Kemalizm. Dolayısıyla hem feministim hem Kemalist'im dediğin zaman o sistemin içerisinde kadın sorunu çözülmüş bir ülke hayal ediyorsun⁸ (Akt. Çağatay, 2009: 128).

Saylan için burada ayrı bir parantez açmak gerekir. Kendisini Kemalist feminist olarak tanımlayan Saylan, hümanist doktor kimliği ile diğer kadınlardan ayrılmakta, bu itibarla zaman zaman başörtülü kadınların da sitem ettikleri bir kamusal figüre dönüşebilmektedir. Sitemde bulunan kadınlardan biri olan Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, kırgınlığını şu sözlerle ifade etmektedir: “Cüzzamlılardan kaçırmadığı bakışını başörtülülerden esirgemişti” (Akt. Bora, 2009: 4).

Görüldüğü gibi, Kemalist feministlerin 90'lardaki konumu, laiklik savunusu ve şeriat karşıtlığı üzerinden gerçekleşmektedir. Dönemin temel siyasi tartışmalarından olan türban/başörtüsü ve kamusal alandaki yeri konusunda, başörtülü kadınların karşısında mevzilenen Kemalist feministler, daha önceki dönemlerdeki gibi Batının aydınlanmacı değerlerini savunarak feminist olmaktan ziyade, Kemalist duruşlarını muhafaza etmişlerdir. Atatürk'e ve Cumhuriyet değerlerine sıkı sıkıya bağlı olan bu Kemalist Feminist kuşak, özünde erken Cumhuriyet dönemi kadın kuşağı ile aynı değerler ve yönelimlere sahiptir.

Sonuç ve Tartışma

Erken Cumhuriyet döneminden 90'lı yıllara Kemalist kadınların hareketini ve feminizmle ilişkisini sorunsallaştıran bu çalışmada, feminizmin doğduğu 80'den önceki süreçte Kemalist kadınların, 80 sonrasında Kemalist feministlere dönüştükleri iddiasından yola çıkılmaktadır. Bu iki grup arasında, siyasi ve toplumsal mücadelede dönemsel farklılıklar bulunmakla birlikte çok önemli sürekliliklerin bulunduğu görülmektedir. Farklılıklara işaret eden en önemli nokta, kadınların farklı feminist mücadeleler ile karşılaşmaları olmuştur.

Osmanlı döneminden ve milli mücadelenin verildiği yıllardan bir miras edinerek kamusal önelere dönüşen kadınlar, Cumhuriyet döneminde yasal haklarını elde etmek için önemli mücadeleler vermişlerdir. Rejimin kadın özgürleşmesi sorununu sistem içi bir mesele olarak algılayıp reformlarla çözme gayreti, Cumhuriyet değerlerine bağlı bir aktivist kadın kuşağı yaratılarak uygulanmıştır. Bu süreçte, eski aktivist kuşağı oluşturan Osmanlı kadınlarının siyasi mücadeleden dışlandığı, yeni rejimle yeni bir kadın profili oluşturulduğu görülmektedir. Örnek Cumhuriyet kadınları iyi eş, anne ve kamusal sorumlulukları da üstlenmekten kaçınmayan bireyler olarak sembolize edilmektedir. Erken Cumhuriyet döneminde, uzun yıllar süren feminizmin suskunluk döneminde, 27 Mayıs'ta ve 80 sonrası dönemde bu kuşaklar arasındaki en önemli süreklilik kadınların sınıfsal karakterinde, Cumhuriyet kadını profilini benimseyişinde ve rejime bağlılığında ortaya çıkmaktadır. Hemen her dönemde kadınların elit, modern ve kentli profilleri öne çıkmakta; “kadın-feminist” ifadesi “Kemalist” olmanın önüne geçememektedir.

Rejime mutlak sadakat, Cumhuriyet değerlerine bağlılık, Atatürk'e duyulan minnet ve borçluluk, kamusal alanda mücadele veren Kemalist kadınların ve feministlerin arasındaki sürekliliği göstermektedir. Bir diğer süreklilik, kadınların revizyon ve reform alanlarındaki aktif faaliyetlerinde açığa çıkmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminin kadınları siyasal haklarına kavuşmak için mücadele ederken, Kemalist feministler Medeni Kanun ve Ceza Kanunu

⁸ Kemalist kadınlarla gerçekleştirilen mülakat verileri için ayrıca bkz: Çağatay, Selin (2008), Kemalizm ya da Kadınlık: Çağdaş Kadının Başörtüsüyle İmtihani, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

düzenlemelerinde aktif rol oynayarak reformist tavırlarını ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda, hemen her dönemde toplumsal roller üstlenen kadınların hak temelli mücadelelere odaklandıkları görülmektedir. Buradaki süreklilik, sisteme yapısal ve kökten eleştiri getirmeme ve yasal iyileştirmelerle rejimi onarma gayretinde açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda, eril ve ataerkil düzene yönelik radikal eleştiriler içeren feminizm, Kemalist feministlerin mücadelesinde ikincil kalmaktadır. Dolayısıyla hemen her kuşakta kadınların ortaklaştıkları nokta, hiçbir ideoloji ya da sistemin Kemalizm kadar kadın haklarını merkeze alamayacağı, hatta feminist olamayacağı noktasında birleşmektedir.

Kemalizm'in kadınlara verdiği öneme duyulan güven, erken Cumhuriyet döneminden sonra en kuvvetli görünümü 90'lı yıllarda gelişen kamusal alan tartışmalarında göstermektedir. Başörtüsü mücadelesine duyulan karşıtlık dolayısıyla kadınların eğitim hakkını önceleyememe, kadın hakları söylemini merkeze alan Kemalist rejimin merkezinde bir açık oluşturmaktadır. Kemalist kadınların, başörtülü oldukları gerekçesiyle rejimi tehdit ettiklerini düşündükleri kadınların eğitim hakkını yok sayması, yine feminist değil Kemalist olmayı önceliklediklerini göstermektedir. Cumhuriyet rejimini kuran önderin yarattığı laik düzeni savunmak, kadınların eğitim hakkını savunmanın önüne geçmektedir. Dolayısıyla, Kemalizm ve feminizm arasındaki mesafeli ilişki bu noktada tekrar açığa çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Cumhuriyet'in ilanından 90'lı yıllara uzanan süreçte Kemalist kadınların elitist reflekslerini devam ettirdikleri görülmektedir. "Kadınlar için kadınlara rağmen" anlayışının sürdürüldüğü bu uzun süreçte, kendilerini "kurtulmuş" olarak gören kadınlar başka kadınların da ancak Kemalist modernleşmenin öngördüğü düzende "kurtulabileceğini" varsaymaktadırlar. Bu bağlamda, modern-çağdaş-aydınlanmacı bir çizgide saf tutan kadınların rotasının "Cumhuriyet" değerleri ile çizildiği, kadınların vereceği toplumsal ve siyasi mücadelelerin bu yol haritası üzerinden benimsenebileceği görülmektedir. Bu açıdan, "Cumhuriyet Kadını" profili emsal bir kadın özne olarak ortaya konulmaktadır.

Kaynakça

Ahmad, Feroz (2006), **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Akın, Rıdvan (2000), **Türkiye Siyasal Tarihi 1908-2000**, XII Levha Yayıncılık, İstanbul.

Akis Yasemin - Özakin Ülkü - Sancar Serpil (2009), "Türkiye'de Feminizm ve Kadın Hareketi", **Cogito**, Sayı: 58, s. 245-259.

Aksoy, Murat (2005), **Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme**, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Akşin, Sina (2007), **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Anderson, Benedict (2007), **Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul.

Arat, Necla (1996), "Women's Studies in Turkey", **Women's Studies Quarterly**, Cilt: 24, Sayı: 1, s. 400-411.

Arat, Yeşim (1998), "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, (Editörler: Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba), Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 82-98.

Arat, Yeşim (2011), "Çekişme ve İşbirliği: Türkiye'de Kadınların Güçlenme Mücadeleleri", **Türkiye Tarihi 1839-2010, Modern Dünyada Türkiye**, (Editör: Reşat Kasaba), Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 415-451.

Arat, Yeşim (2014), “1980’ler Türkiye’inde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm’in Radikal Uzantısı”, **Türk Siyasal Hayatı. Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Editörler: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), Sentez Yayınları, Ankara, s. 573-591.

Atılğan, Gökhan (2015a), “1950-1960 Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**, (Editörler: Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu ve Ateş Uslu), Yordam Kitap, İstanbul, s. 393-510.

Atılğan, Gökhan (2015b), “1960-1971 Sanayi Kapitalizminin Şafağında”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**, (Editörler: Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu ve Ateş Uslu), Yordam Kitap, İstanbul, s. 521-651.

Berktaş, Fatmagül (2007), “Doğu ile Batı’nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Cilt III Batıcılık ve Modernleşme**, (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekin), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 275-286.

Berktaş, Fatmagül (2013), “Feminist Teoride Açılımlar”, **Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları**, (Editörler: Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner), Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, s. 2-23.

Birkalan Gedik, Hande (2009), “Türkiye’de Feminizmi ve Antropolojiyi Yeniden Düşünmek: Feminist Antropoloji Üzerine Eleştirel Bir Deneme”, **Cogito**, Sayı: 58, s. 285-339.

Birkalan Gedik, Hande (2011), “Feminist Hareketler”, **Yeni Toplumsal Hareketler**, (Editörler: Bilhan Kartal ve Belkıs Kümbetoğlu), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s. 106-122.

Bora, Tanıl (2009), “Türkan Saylan: Bir İstisna”, **Birikim**, Sayı: 242, s. 3-7.

Bora, Tanıl (2016), **Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İletişim Yayınları, 2016.

Börklüoğlu, Levent (2019), **Tanzimat’tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı**, Dora Yayınları, Bursa.

Budak, Canan (2018), “Türkiye’de Feminist Hareketin Dünü ve Yarını”, **Journal of Business in the Digital Age**, Sayı: 1, s. 38-50.

Bulut, Ayça (2002), **Kemalist Dönem Toplumsal Cinsiyet Politikası ve Kadın Hareketi Çerçevesinde Sabiha Sertel Üzerine Bir İnceleme**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Caporal, Bernard (2000a), **Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I**, (Çev. Ercan Eyüboğlu), Çağdaş Yayıncılık, İstanbul.

Caporal, Bernard (2000b), **Kemalizm Sonrasında Türk Kadını II**, (Çev. Ercan Eyüboğlu), Çağdaş Yayıncılık, İstanbul.

Caporal, Bernard (2000c), **Kemalizm Sonrasında Türk Kadını III**, (Çev. Ercan Eyüboğlu), Çağdaş Yayıncılık, İstanbul.

Cizreli, Bahattin (2015), **Türkiye’de Çağdaşlaşma Ekseninde Başörtüsü: Sorunlar ve Kazanımlar**, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Çağatay, Selin (2008), **Kemalizm ya da Kadınlık: Çağdaş Kadının Başörtüsüyle İmtihani**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Çaha, Ömer (1996), **Sivil Kadın. Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın**, Vadi Yayınları, Konya.

Çakır Demir, Kevser (Yönetmen) ve Ataş Aydın, Fatma (Yapımcı) (2013), **İkna Odaları Belgeseli**, İstanbul.

Çetinsaya, Gökhan (2007), “Halide Edip Adıvar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Cilt III Batıcılık ve Modernleşme**, (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 88-94.

Demirkol Özer, Gülşen (2005), **Psikolojik Bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları**, Beyan Yayınları, İstanbul.

Doltaş, Dilek (1992), “Batıdaki Feminist Kuramlar ve 1980 Sonrası Türk Feminizmi”, **Her Yönüyle Türkiye’de Kadın Olgusu**, (Editör: Necla Arat), Say Yayınları, İstanbul, s. 61-71.

Durakbaşa, Ayşe (2007), **Halide Edib. Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ekal, Berna (2014), “Geceleri de, Sokakları da, Meydanları da Terk Etmiyoruz!: Türkiye’de Sokak ve Feminist Hareket”, **Sokağın Belleği. 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı**, (Editör: Derya Fırat), Dipnot Yayınları, Ankara, s. 171-187.

Ergün, Yeliz - Güler, Burcu - Tanyer, İlkay (2010), “80 Sonrası Türkiye’de Kadın Hareketi”, **Kurtuluş**, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 47-56.

Gelgeç Bakacak, Ayça (2009), “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 44, s. 627-638.

Gökalp, Ziya (1988), **Türkçülüğün Esasları**, (Hazırlayanlar: Mahir Ünlü ve Yusuf Çotuksöken), İnkılap Yayınevi, İstanbul.

Gökçe, Zeynep Yeşim (2011), **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Kadın Kimliğinin Oluşumu: Kadın Yolu Dergisi’nde Kadının Temsili**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Göle, Nilüfer (2011), **Modern Mahrem. Medeniyet ve Örtünme**, Metis Yayınları, İstanbul.

Göral, Özgür Sevgi (2009), “Afet İnan”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Cilt II Kemalizm**, (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 220-235.

Habertürk, (2008), “Sümerlerde Fahişeler Örtünürdü”, <https://www.haberturk.com/polemik/haber/52070-sumerlerde-fahiseler-ortunurdu> (Erişim Tarihi: 30.06.2020).

Hamzaoğlu, Mehtap (2017), “Tanzimat’tan Erken Cumhuriyet Dönemine Türk Toplumsal Ve Siyasal Yaşamında Öne Çıkan Kadınlar”, **Lectio Socialis**, Cilt: 2, Sayı:1, s. 74-92.

İlkkaracan Ajas, İpek (2007), “Türkiye’de Dönüşüm Sürecinde 1980’lerden Bu Yana Kadın Hareketi”, <http://www.istanbul.net.tr/Etkinlik/panel/turkiye-nin-donusum-surecinde-1980-lerden-bu-yana/7423/9> (Erişim Tarihi: 02.05.2020).

İlkkaracan, Pınar (2003), “Türkiye’de Kadın Hareketleri ve Feminizm”, **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, (Editör: Leyla Sanlı), Alan Yayıncılık, İstanbul, s. 157-193.

Kandiyoti, Deniz (2013), **Cariyeler Bacılar Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, Metis Yayınları, İstanbul.

Karaca, Şahika (2011), “Modernleşme Döneminde Bir Kadın Yazarın Portresi: Emine Semiye Hanım”, **Bilig**, Sayı: 57, s. 115-134.

Karpat, Kemal (2017), **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul.

Kartal, Cemile Burcu (2005), **Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanma Süreci**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kaya, Ceren İrem (2019), “Türkiye’de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası ve Pratikleri”, **International Journal of Social and Humanities Sciences**, Sayı: 3, Cilt: 2, s. 61-84.

Kayhan, Fatma (1999), **Feminizm**, BDS Yayınları, İstanbul.

Kaymaz, İhsan Şerif (2010), “Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye’de Kadının Toplumsal Konumu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 46, s. 333-366.

Kaypak, Şafak (2014), “Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Sürecinde Değişen Kadın Kimliği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayını**, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 33-66.

Kızıllıkan, Nurhayat (2009a), “Cumhuriyet Kadını Nereden Çıktı?”, **Derin Düşünce Fikir Platformu**, Özel Sayı: Kadın Hakları ve Kemalizm İlişkisine Alternatif Bir Bakış, s. 9-13.

Kızıllıkan, Nurhayat (2009b), “Şapka ve Türban Meselesi”, **Derin Düşünce Fikir Platformu**, Özel Sayı: Kadın Hakları ve Kemalizm İlişkisine Alternatif Bir Bakış, s. 22-25.

Kolay, Hale (2015), “Kadın Hareketinin Talepleri, Süreçleri ve Kazanımları”, **EMO Kadın Bülteni**, Sayı: 3, s. 5-11.

Kongar, Emre (2006), **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Köker, Levent (2013), **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kubilay, Çağla (2009), “İslamcı Söylemde Kamusal Alan Tasavvuru: Devletle Tanımlanan Kamusal Alanın Millete Tahvili ve Kamusal Alanın Reddi”, **Alternatif Politika**, Cilt: 1, Sayı:3, s. 325-362.

Metintaş, Melike (2018), “Erken Cumhuriyet Döneminde Feminizm Hareketlerinin İlerleyen Dönemde Türk Sosyolojisine Yansımaları”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, s. 109-117.

Moralioğlu, Aylin (2012), “80’li Yıllarda Kadın Hareketi ve Kampanyalar”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 99, s. 292-296.

Mutluer, Nil (2012), “Türkiye’de Cinsiyet Hallerinin Sınırları: Namussallaştırma”, http://www.spod.org.tr/turkce/wp-content/uploads/2012/04/nil-mutluer_makale.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2012).

Orhan, Gözde (2008), **Annelikten Aktivizme: Değişen Kadınların Tarihi**, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Sağ, Vahap (2001), “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 9-23.

Saktanber, Ayşe (2009), “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Cilt II Kemalizm**, (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 323-334.

Sancar, Serpil (2004), “Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi”, **Doğu Batı**, Cilt: 29, Sayı: 7, s. 197-211.

Sancar, Serpil (2011), "Türkiye’de Kadın Hareketinin Politigi: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler", **Birkaç Arpa Boyu**, Sayı: 21, s. 61-117.

Sancar, Serpil (2012), **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Smith, Anthony (2009), **Milli Kimlik**, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.

Şahin, Yelda ve Sarıtaş, Ezgi (2015), “Ellili Yıllarda Kadın Hareketi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çeşitlenme”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, (Editörler: Tanıl Bora ve Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 627-667.

Şahin, Yelda ve Sarıtaş, Ezgi (2017), “Altmışlı Yıllarda Kadın Hareketi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çeşitlenme”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, (Editörler: Tanıl Bora ve Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 727-759.

Şimşir, Esra (2007), **Türk Modernleşmesinde Kadın Kimliğinin İnşası: Falih Rıfki Atay, Mustafa Şekip Tunç, Zekeriya Sertel’in Çalışmaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Tekeli, Şirin (1990), **Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Toprak, Zafer (1988), “**Halk Fırkası’ndan Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Fırkası**”, Tarih ve Toplum, Sayı: 51, s. 30-31.

White, Jenny (2011), “Çağdaş Türkiye’de İslam ve Siyaset”, **Türkiye Tarihi 1839-2010, Modern Dünyada Türkiye**, (Editör: Reşat Kasaba), Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 379-407.

Yacan, Caner (2018), “Bir Siyasal Mücadele Örneği Kadınlar Halk Fırkası”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 291, s. 50-59.

Yağcı, Alper (2008), “Kemalist Söylemde Türban: Bir Milli Kimlik Meselesi”, <https://www.birikimdergisi.com/guncel/234/kemalist-soylemde-turban-bir-milli-kimlik-meselesi> (Erişim Tarihi: 10.06.2020).

Yapar Gönenç, Aslı (2006), “Fransa’da ve Türkiye’de Kadın Hareketleri”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 1, s. 63-80.

Yaralı Akkaya, Aysun (2019), “Türk Modernleşmesinin Kadın-Asker Sembolü Sabiha Gökçen Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 18, s. 2435-2462.

Yılmaz, İlkey (2008), “Hareket ve Kurumsallaşma Arasında Türkiye’de Kadın Mücadelesi: Eşitlik, Özgürlük, Farklılık”, **Toplumsal Hareketler. Tarih, Teori ve Deneyim**, (Editör: Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 525-567.

Yuval-Davis, Nira (2003), **Cinsiyet ve Millet**, (Çev. Ayşin Bektaş), İletişim Yayınları, İstanbul.

Yüceer, Saime (2008), “Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 14, s. 131-151.

Zürcher, Erik Jan (2000), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul.